

TVRĐAVE I KAŠTELI POŽEŠKE KOTLINE (I.)

Stara požeška utvrda vjerojatno je nastala na temeljima prapovijesne i rimske civilizacije u bogatoj Požeškoj kotlini okruženoj sa svih strana šumovitim brdima Pšunja, Požeške gore, Dilja, Krndije i Papuka. Dolina je prošarana brojnim rijekama i potocima koji su je učinili plodnom, a planinski visovi pružali su joj prirodnu zaštitu sa svih strana. Od srednjeg je vijeka bogatstvo šuma i vinograda, obilje drva i pašnjaka te postojanje rudnika zlata i srebra pribavilo toj kotlini naziv *Valis aurea* (Zlatna dolina). Vjeruje se da su rude dale utvrdi i posjedu sadašnje ime Požega vezano uz požar i vatru, jer su se u davna vremena stijene zagrijavale i potom zbog lakše lomljivosti polijevalje vodom. Hrvatski su je plemićki rodovi vjerojatno naselili još u vrijeme hrvatskih narodnih vladara. To je plemstvo još u 12. st. bilo rodbinski i politički povezano i držalo se potomcima obitelji bana Borića, a zna se da su već tada postojali jobagioni (gradski slobodnjaci) kao branitelji utvrde. Po tome bi središnja utvrda, a to je nesumnjivo ona u sa-

FORTRESSES AND CASTLES IN POŽEŠKA KOTLINA

The old fortress in Požega can undoubtedly be classified among the oldest fortifications in Slavonia. It used to belong, together with its estate, to kings, or more precisely to queens which usually exercised legal and administrative power in the county. During Turkish occupation, the fortress was also a significant military stronghold and the seat of the sanjak. The fortress was completely demolished in 1877 and converted in the town's promenade. It was situated on the foothills of the Požeška gora mountain, on top of a smaller hill in the very center of the town. The town of Požega and its fortress are closely linked to the fortified chapterhouse which is located 15 km to the north of the town, and where all ownership contracts for this part of Slavonia were validated and approved in the Middle Ages. Some relatively well preserved fortifications still stand on the northern foothills of Požeška gora but only some scarce information is now available as to the history and construction dates of these forts.

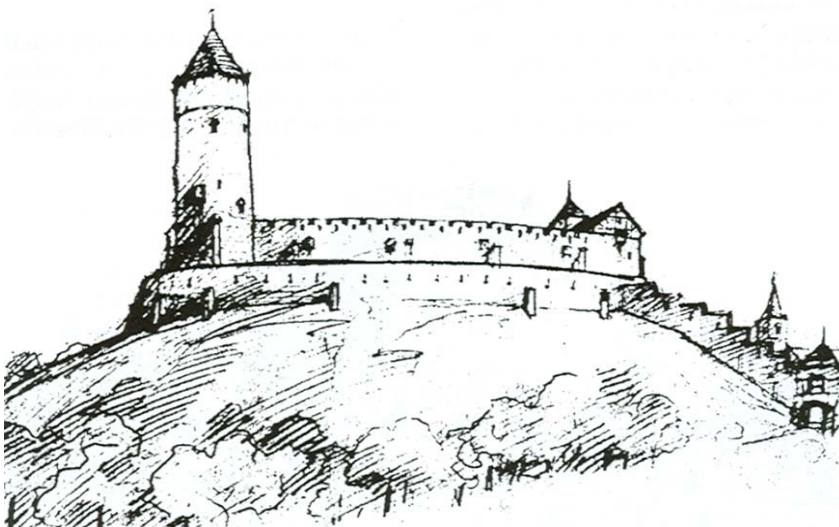
dašnjoj Požegi, pripadala najstarijim našim utvrdama, svakako najstarijima u Kraljevini Slavoniji.

Prvi pisani trag o Požeškoj županiji potječe iz 1210. kada je kralj templarima darovao posjed Lješnicu. Ime se utvrde spominje u jednoj ispravi iz 1227. u kojoj papa Honorije III. odobrava njezinu kupovinu s posjedima kaločkom nadbiskupu Ugrinu kao uporište za obračun s bosanskim krivovjercima – bogumilima. Kupljena je od kralja Andrije II., a veza s

kraljevima, posebno s kraljicama, značajno će obilježiti požešku utvrdu u srednjem vijeku.

Protiv bosanskih je heretika pokrenuto s malo uspjeha nekoliko križarskih pohoda, a Požega je potom ponovno pod vlašću kralja. Zna se da je nadbiskup Ugrin 1230. osnovao požeški kanonički zborni kaptol u mjestu Kaptol.

Čini se da je čvrsta utvrda uspješno odoljela naletu Tatara i potom je Bela IV. odlučio županiju povjeriti svojoj supruzi, nikejskoj princezi Mariji Lakaris koja je Požegom vladala sve do smrti. I kraljica Elizabeta Kumanška, supruga Belina sina Stjepana V., voljela je Požegu pa se u nju preselila 1272. nakon smrti supruga. Kraljice su u Požegi sudile, izdavale darovnice i potvrđivale ugovore, a postavljale su i župane, uglavnom iz kraljeve kuće. U Požegi je dugo boravila i mletačka plemkinja Tomasina Morosini, majka Andrije III. Nakon smrti njezina sin Ladislava IV. Kumanca izbili su sukobi za prijestolje između Arpadovića i Anžuvina, u što je bila uključena cijela Hrvatska. Nakon dolaska Karla Roberta 1301. u Hrvatsku, u požešku su kotlinu stigli i Frankopani, gorljivi pristaše Anžuvina, a Dujam II. Frankopan bio je neko vrijeme i požeški župan.

Rekonstrukcija negdašnjeg izgleda tvrđave u Požegi (R. D. Devlić)

I za vladavine Anžuvina Požege je i dalje rezidencija kraljica. Štoviše i u dinastičkim borbama nakon smrti Ludovika I. Velikog 1380. između Elizabete Anžuvinske (iz roda Kotromanića) i njezine kćeri Marije s Ladislavom Napuljskim, imala je izuzetno važnu ulogu. Na sastanku državnog sabora 1385. u Požegi, na kojemu se okupilo cjelokupno ugarsko i hrvatsko plemstvo, nagovorena je mlada kraljica Marija da razvrgnuće zaruka sa Sigismundom (Žigmundom) Luksemburškim. Upravo ga je to potaknulo na vojni pohod protiv Ugarske i Hrvatske. Zabilježeno je da je 1386. u bitci ispod zidina požeške utvrde poražena vojska pristaša napuljske stranke.

Za vladavine Sigismunda, posebno nakon njegova strahovitog poraza kod Nikopolisa 1396., Turci se prvi put pojavljuju u okolici Požege u manjim pljačkaškim pohodima. No slabljenjem kraljeve vlasti Požege je došla u vlasništvo moćnih plemićkih obitelji. Zna se da je oko 1420. vlasnik Požege transilvanski vojvoda Ivan Thamasy, potom je do početka 16. st. vlasnik obitelj Hedervary, a onda Ladislav More.

Teški su dani nastupili nakon poraza hrvatske plemićke vojske na Krbavi 1493. Tada se urušio hrvatski obrambeni sustav u Bosni. Započeli su češći turski pohodi preko Save, a već 1494. strahovito je poharana okolica Požege. Zatišje je vladalo kad je požeški župan bio moćni Lovro Iločki vladalo je dugo zatišje do 1501. kada su turske čete razbijene i protjerane preko Save. Slično je bilo i sa dva prodora u 1512. kada je župan bio Franjo Desszeffy (Dežefi), gospodar Cernika.

Odmah nakon strahovitog poraza u Mohačkoj bitci 1526., Turci su opustošili požeška sela i neuspješno opsjedali požešku tvrđavu. Tada je došlo do građanskog rata između pristaša Ivana Zapolje, kojega je podupiralo plemstvo Kraljevine Slavonije, i Ferdinanda Habsburškog, ko-

jega je podupiralo plemstvo Hrvatske i Dalmacije. Požeško je plemstvo mahom bilo za Zapolju, a vjerovalo je da će biti pošteđeno zbog njegove suradnje s Turcima i.

Tijekom pohoda vojske Sulejmana Veličanstvenog 1529. na Beč, u Požegi su se okupile Zapoljine pristaše i podržali savez s Turcima. No pošto se 1532. Zapolja otvoreno stavio na tursku stranu, slavonski su se plemići sve više počeli okretati Ferdinandu. Tada već požeškom utvrdom zapovijedaju Ferdinandovi pouzdanci koji uspješno 1532. odbijaju opsadu i juriše turske vojske pod zapovjedništvom velikog vezira Ibrahim-paše u povratku s neuspješne opsade Kiszegea.

No zauzeo ju je proslavljeni turski vojskovođa Memhed-beg Jahjapašić (Jahjaoglu), koji se u pohodu na Požešku kotlinu 1536. uvjerio u razjedinjenost i obezglavljenost hrvatske vojske. Nakon povratka u Gorjane nije raspustio svoju vojsku, već ju je popunio i opremio za zimsko ratovanje. Računao je na iznenađenje jer Turci nikada prije nisu ratovali zimi. U pomoć bosanskih četa zauzeo je početkom 1537. najprije naselje, a potom izdajom zapovjednika i požešku utvrdu.

Pad Požege i Požeške doline zaprepastio je i narod i plemstvo, čak i samog Ferdinanda koji je napokon odlučio nešto poduzeti kako bi se Turci zaustavili. No vojska pod vrhov-

nim zapovjedništvom Hansa Katzianera bila je kod Gorjana krajem 1537. teško poražena i time je Požege bila konačno izgubljena.

Turci su u Požegi ostali punih 150 godina i pretvorili je u snažnu vojničku i administrativnu cjelinu te sjedište sandžaka (sandžak = zastava). Iz Požege su neprestanim napadima osvajali preostale dijelove zapadne Slavonije, Podravine i Posavine. Prvi je sandžak-beg bio sin osvajača Požege – Arslan-beg. On je kao i njegov otac bio pripadnik staroga turskog plemstva, čak mu je sultan Sulejman Veličanstveni bio ujak. Taj je proslavljeni turski junak bio poznat po neukrotivosti i žestini, ali i kao darovit pjesnik. Sudjelovao je u mnogobrojnim turskim osvajačkim pohodima i u sukobima s hrvatskom vojskom, a 1539. opustošio je krajeve oko Čazme, Križevaca i Dubrave. Međutim smijenjen je nakon poraza s Tomom Nadasdyjem 1541. Još je jednom 1560. postao sandžak-begom Požege nakon ratovanja u Perziji, ali je smijenjen zbog teškog poraza od vojske Petra Erdödyja i Nikole Zrinskog 1562. Potom je smederevski sandžak-beg i budimski beglerbeg. Nakon učestalih poraza pozvan je 1566. u šator za opsade Sigeta te zadržan.

U nizu velikih turskih vojskovođa na čelu požeškog sandžaka, Arslanbega je naslijedio Murat-beg Tardić, poturčeni Hrvat iz okolice Šibenika,

Crtež utvrde i naselja Požege iz turskih vremena

a učenik i veliki prijatelj Gazi Husrev-bega, također poturčenog Hrvata. Murat-beg je postao neumoljiv i strašan vojskovođa, a pod Klisom je svojom rukom ubio velikog junaka Petra Kružića. Sudjelovao je zauzimanju Orahovice, Voćine, Stupčaniće, Bijele Stijene, Sirače, Dobre Kuće i Valpova te brojnih utvrda u Ugarskoj. Nakon jednog povratka iz Ugarske 1544., zajedno s Ulama-pašom i Malkoč-begom razbio je vojsku Nikole Zrinskog i Goerga Wildensteina kod Konjščine. No razbolio se i odmah potom umro. Sahranjen je u zasebnom mauzoleju u Sarajevu, pokraj džamije i mauzoleja svog učitelja i ratnog druga Gazi Husrev-bega.

Od ostalih požeških sandžak-begova najpoznatiji Ferhat-beg, također poturčeni Hrvat pravim imenom Vuk Desisalić. Zanimljivo da je on za uspješnog opsjedanja Ivanić-Kloštra zarobio poznatoga zagrebačkog kanonika Franju Filipovića, inače slavnog vojnika. Poslije ga je nagovorio da prijeđe na islam i da prihvati položaj bega. Uzeo je ime Mehmed i od njege navodno potječu svi slavni bosanski begovi tog prezimena koji i danas žive u Bosni.

Najteža su vremena za preostali slobodni dio Hrvatske nastupila kada je 1591. na čelo bosanskog pašaluka došao Hasan-paša Pridojević, također podrijetlom Hrvat s prezimenom Došen, a zajedno s bratom Džaferom (zapovjednikom cerničkog sadžaka) od malih je nogu odgajan u Carigradu. Svoje su položaje ponajprije zahvaljivali činjenici da je te godine veliki vezir Carstva bio Sijavuš-paša Hrvat (Horvatoglu). Tada je požeški sandžak-beg bio Ramadan-beg, a sva su trojica (Hasan-paša, Džafer-beg i Ramadan-beg) poginula 1593. u bitci kod Siska.

Nakon toga uslijedili su brojni upadi hrvatske i carske vojske u Požešku kotlinu, posebno pod komandom generala Hansa Sigismunda Herbersteina i bana Ivana Draškovića. To i sve veći turski nameti potaknuli su na

ustanak lokalno požeško stanovništvo. Mora se reći da nigdje u okupiranoj Hrvatskoj nije bio tako snažan otpor turskoj vlasti, a u otpor su se bili uključili i doseljeni Vlasi. Otpor je u gustim slavonskim šumama, s povremenim usponima i padovima, trajao sve do konačnog oslobođenja Slavonije. Tada je stradalo mnogo

Sadašnje četalište u Požezi na mjestu utvrde

begova i paša, zapovjednika požeškog sandžaka. Uspomene na slavne ustanike i hajdučke vojskovođe, kao što su bili Lovro Ilić, braća Marko i Mate Lapsanović, Franjo Kolaković i Pavao Bakić, još i danas žive u slavonskoj tradiciji. Uostalom jedan od njih je i proslavljeni i borbeni franjevac Luka Ibrišimović.

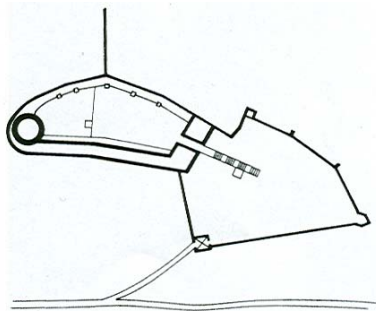
Zbilo se to nakon teškog poraza goleme turske vojske pod Bečom 1683. Tadašnji je sandžak-beg Osman-paša Bošnjak radi suzbijanja otpora franjevačkog gvardijana u Požezi nabio na kolac, ali je izazvao suprotan efekt. Započeo je otpor pod vodstvom fra Luke. U to su vrijeme ban Nikola Erdödy i pukovnik Ivan Markar nanosili vojsci požeškog sandžaka teške poraze. Pošto je 1687. oslobođen Osijek, turska je vojska zajedno sa stanovništvom pobjegla preko

Save i Požege je prvi put nakon 150 godina slobodna. No nije iskorištena prilika da se zauzmu snažne turske utvrde –Gradiška i Brod. Stoga Turci u nekoliko navrata pokušavali ponovno zauzeti požešku utvrdu. U jednom ih je takvom pokušaju 1690. na brdu Sokol nedaleko Požege teško porazila vojska proslavljenoga požeškog

fratra, kojega zbog te pobjede često i nazivaju Sokolom.

No Turci su ipak uspjeli u svom trećem pokušaju te iste godine. Iscrpljeni ustanici na čelu s fra Lukom i vođom narodnog ustanka Martinom Hunalićem morali su napustiti požešku utvrdu. Tada su se Turci ponovno utvrdili u požeškoj utvrđi te potpuno spalili naselje da bi ga mogli lakše braniti. Međutim zauvijek su i bez borbe napustili Požegu nakon što je carska vojska pod komandom legendarnog vojskovođe Ludowiga Badenskog kod Slankamena 1691. strahovito porazila tursku vojsku. Tako je konačno Požege bila potpuno slobodna. Iz turskih vremena u međuvremenu nisu preostali nikakvi materijalni ostaci. Jedina je stvarna uspomena sačuvana u brojnim toponimima. U gradu su Požezi posebni dijelovi

Arslanovci i Tekija (što je i naziv gradskog vodovoda). U Požeškoj kotlini brojni nazivi sela su turskog podrijetla: Alaginci, Alilovci, Ašikovci, Bektež, Bertelovci, Bešinci, Bolomače, Čosinci, Čosine Laze, Čečavac, Dervišaga, Eminovci, Jaguplije, Kantarovci, Klisa Kula, Nurkovci, Pasikovci, Prnjavor, Ramanovci, Skenderovci, Sovski Dol, Turnić, Vetovo, Vilića Selo i Žigerovci.

Stariji tlocrt utvrde u Požegi

U prvoj polovici 18. st. Požega živi pod komorskom upravom, što je uglavnom sudbina i drugih dijelova Slavonije. Požeška je županija obnovljena 1745., a nakon povelje o slobodnom kraljevskom gradu koju je Marija Terezija dodijelila 1765., znatno nakon mnogih slavonskih i hrvatskih gradova, prestala je komorska vlast. Tada se snažno razvija zanatstvo, posebno ono vezano uz proizvodnju odjeće i obuće, a poslije se razvijaju i drugi obrti. Isusovci su stigli početkom 18. st. radi razvijanja prosvjetnog i vjerskog života. Oni su još 1709. pokrenuli gimnaziju. Početkom 1760. pokrenuli su i visokoškolsku nastavu s filozofijom i teologijom. No ta je *Akademia Posegana* zamrla 1773. kada je ukinut isusovački red, a gimnazija je nastavila s radom. S vremenom se razvija zdravstvo i ostale javne službe. Grad je sa svojim drvenim kućama proživio mnoge požare, a najveći su bili 1779. i 1842. Tada se uglavnom podižu čvrste zgrade i formira barokna jezgra koja se sačuvala do naših dana.

Najvažnija građevina Požege tijekom srednjeg vijeka bila je nesumnjivo gradska utvrda. Sagrađena je na ne-

velikom, izoliranom i strmom brijegu, a pod njom se sa sjeverne i zapadne strane razvilo naselje. Imala je izdužen oblik i bila je u tlocrtu nepravilan šesterokut. Sastojala se od dva utvrđenja u dvije razine. Bila je u cijelosti opasana jakim bedemima od kamena lomljenca, a bedemi su bili ojačani kulama. Imala je na najvišoj točki brda visoku branič-kulu. Unutar gornjeg dijela bio je stan zapovjednika i dvokatna vojarna koja je mogla primiti gotovo 100 vojnika. Iz donjeg u gornji dio prolazilo se kroz posebno snažno utvrđen ulaz, okružen jakim dvostrukim bedemima. Donji je dio imao oblik nepravilnog trokuta s velikom četvrtastom kulom koja je služila i kao glavni ulaz.

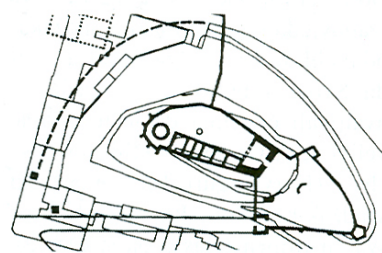
Sve se to može uočiti iz detaljnog opisa i skice utvrde iz 1770. sačuvane u arhivu u Karlsruheu. Doduše suvremena su arheološka istraživanja ponešto promijenila taj opis, posebno u izgledu ulaznog dijela u gornji dio utvrde te izgledu njegovih južnih i istočnih bedema. No u osnovnoj se shemi ništa značajno nije promijenilo jer je utvrda prilagođena konfiguraciji terena. Sasvim je sigurno da se tijekom svoje burne vojničke prošlosti mijenjala u više navrata, ali je isto tako sigurno da je svoj osnovni oblik dobila početkom 13. st. te su na njoj vidljivi tragovi romanike (o čemu svjedoči položaj, strmi obronak i žive stijene) i rane gotike. Uostalom baš su se u to vrijeme u Francuskoj gradile slične tvrđave, što neki tumače utjecajem templara.

Znamo da su se Turci uspješno koristili požeškom utvrdom, ali nije poznato koje su sve preinake u njoj obavljali. Sudeći prema jednoj sačuvanoj veduti toga je zaista bilo mnogo, ali slični su crteži uglavnom vrlo nepouzdana jer su najčešće rađeni prema opisima ili sjećanjima sudionika.

Zna se da je u vrijeme oslobođenja od Turaka utvrda zbog čestih i dugotrajnih opsada bila u ruševnom stanju. Jedan izvještaj iz 1702. ipak govori

kako se sve još može popraviti i da je većina zgrada pod krovom. Zna se također da se od 1751. više ne radi, iako je u vlasništvu carske komore i pod upravom županije. Godinu dana prije oprezna je Marija Terezija zapovjedila da se stare slavonske utvrde ne smiju rušiti, posebno u Požegi, Pakracu i Virovitici. Utvrda je postala gradsko vlasništvo 1792. darovnicom Leopolda II., ali je njezino stanje bilo doista žalosno. Stoga ne čudi da su se već početkom 19. st. izdavale dozvole za odvoz građe. U požaru iz 1842. dodatno su oštećeni zidovi. Posljednji su ostaci uklonjeni 1877. pri uređivanju šetališta.

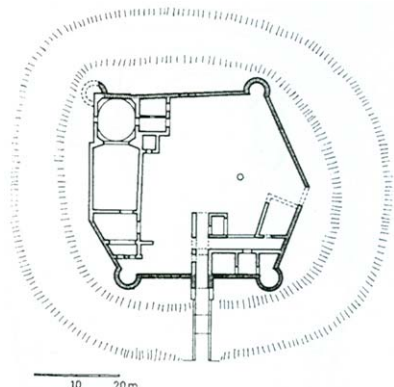
Požega je u srednjem vijeku važno trgovačko i administrativno središte i zna se da je i naselje bilo utvrđeno zidinama. Postojala su sjeverna ili Kamenita vrata, a ostala su vodila prema istoku i prema zapadu. U gradu su bile tri župne crkve: jedna kod Kamenitih vrata koje više nema, jedna ispod utvrde (današnji Sv. Lovro), a treća u sklopu franjevačkog samostana (danas Sv. Duh). Zna se da za franjevački samostan, ali se vjeruje da su postojali i samostani dominikanaca i klarisa. U Požegi je bila i već spominjana kraljevska rezidencija, a vjeruje se da su svoju kuću imali i templari i ivanovci koji su ih naslijedili.

Suvremeni tlocrt požeške utvrde

Kad su Turci zauzeli Požegu i pretvorili je u sjedište sandžaka, zgrade su prilagodili svojim potrebama, osobito crkve koje su pretvorili u džamije. No tijekom turske okupacije stradale su mnoge zgrade kulturne baštine, a nestali su i kraljevska palača i svi samostani. Bio je srušen

čak i franjevački samostan, ali je crkva Sv. Duha ipak sačuvana. Čak su nedavno pronađeni zajedno zazidani romanički i turski portali.

Tlocrt utvrde u Kaptolu

Posebno važan za grad Požegu i Požešku kotlinu bio je i utvrđeni Kaptol u današnjem selu Kaptolu, smještenom na rubu doline, 15 km sjevernije. To je mjesto povijesno vrlo zanimljivo jer je na neki način i sastavni dio grada Požege. Naime, kako je to svojedobno ustvrdio Tomislav Đurić, i Zagreb se poput Požege sastojao od dva grada – Kaptola i Gradeca. Tako su postojali Požegavar, današnja Požega, i Požega Kaptol, današnje selo Kaptol. Jedina je razlika što su ti dijelovi Požege međusobno dosta razdvojeni, i to iz nepoznatih razloga. Veza je inače i u crkvenom smislu vrlo razumljiva. Požeški zborni kaptol sv. Petra (*Capitulum ecclesiae beati Petri de Posega*), vjerojatno osnovan 1221., imao je, kao što ime govori, župnu crkvu Sv. Petra. Grad Požega imao je župnu crkvu Sv. Pavla i te crkve više nema, a nalazila se pokraj gradskih vrata i današnje katedralne crkve Sv. Terezije. A poznato je da ta dva najzaslužnija crkvena apostola najčešće idu skupa. Uostalom ti se sveci čak i slave istog dana – 29. lipnja.

Inače je Požega ima veliku crkvenu tradiciju, iako je biskupija utemeljena tek 1997. Požeški je Kaptol osnovao kaločki nadbiskup Ugrin. Njegov je prepošt bio generalni vikar Pečuš-

ke biskupije za područje od Cernika do Morovića. Područje pravnog djelovanja bilo je između Save i Drave te Đakova i Zagreba. Kaptol je imao funkciju čuvati povelje, izdavati prijepise listina te uvoditi plemiće i crkvene institucije u posjede. Zapravo obavljao je pravne poslove odnosno zemljišno-knjižne poslove za plemiće na svom području. Bio je vjerodostojno mjesto (*locus credibilis*) koje je djelovalo prema odredbama kralja i kraljevskih sudova. Na čelu Kaptola uvijek je bio prepošt (*praepositus*), potom lektor, kantor, kustos i ostali kanonici među kojima su bili magistar, prebendar, koralist i alta-

Vjeruje se da je naselje Kaptol mnogo starije od utvrde. No bio je vrlo rano utvrđen, i to najprije palisadama koje su štatile cijelo naselje. Krajem 15. st. počela je gradnja zidanih utvrda koje su kao i u svjetovnoj Požegi posebno štatile naselje i crkveni kaptol s kanoničkom vijećnicom (u kojoj su bili pohranjeni dokumenti) te zbornu crkvu Sv. Petra. Prema najnovijim istraživanjima čini se da je unutar naselja u početku postojala još i utvrda za prepošta.

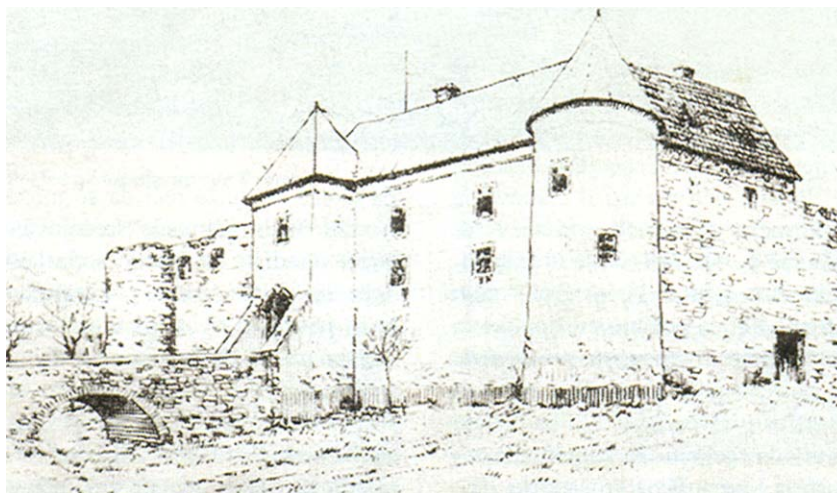
Kaptolska tvrđava je šesterokutni kasnogotičko-renesansni kaštel. Bila je zaštićena obrambenim jarkom pre-

Ulazno pročelje utvrde u Kaptolu

rist. Obično je bilo desetak kanonika, a neki tvrde da ih je požeški Kaptol prije turskih osvajanja imao čak 26.

ko kojega se pokretnim mostom prolazilo u danas sačuvanu četverokutnu kulu. Na uglovima su se nalazile

Rekonstrukcija negdašnjeg izgleda kaptolske utvrde (B. Šenoa)

Pogled na zvonik i dio unutrašnjost utvrde u Kaptolu

četiri polukule, od koji su sačuvane samo tri. Unutar utvrde nalazi se prostorije za kanonike, prepoštov dvor, vijećnica i gotička crkva Sv. Petra koja je poslije pregrađena u baroknu crkvu Sv. Jurja. Od svega je danas sačuvan samo zvonik koji je i jedini djelomično obnavljan.

Turci su Kaptol osvojili kad i Požege i u utvrdu smjestili svoju posadu. Nisu ništa rušili već su zatečene prostore prilagodili svojim potrebama. Čak su preostalom stanovništvu dozvolili da sagrađe manju drvenu crkvicu na čijem je mjestu 1765. sagrađena sadašnje crkva Sv. Petra i Pavla.

Nakon odlaska Turaka nastavljen je život u Kaptolu. Na mjestu stare podignuta je nova crkva. Kaptol je neko vrijeme i sjedište Srijemske biskupije. Poslije ona prelazi u Đakovo, a Đakovačka je biskupija vlasnik Kaptola sve do 1877. Tada je utvrdu zajedno s posjedom kupio grof Antun Attems i onda počinje njezina pravo uništavanje. Zgrade su preuređene za potrebe gospodarstva, a barokna je crkva pretvorena u žitnicu. Cijela je utvrda tijekom 20. st. potpuno zapuštena i prepuštena propadanju. Tek su krajem prošlog stoljeća započela

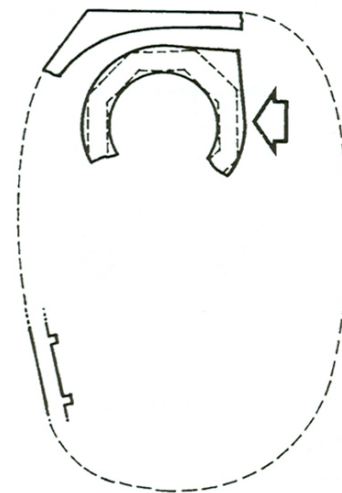
istraživanja te manji konzervatorski i zaštitni radovi.

Na sjevernim padina Požeške ili Babje gore, a južno od Požege, smjestile su se tri utvrde od kojih je sačuvano više ili manje ostataka. Zajedničko im je obilježje da se o njima vrlo malo zna. Inače ti su obronci od davnina čuvali prilaz Zlatnoj dolini, a brojne su vojničke postaje s vremenom pretvorene u manje plemićke utvrde.

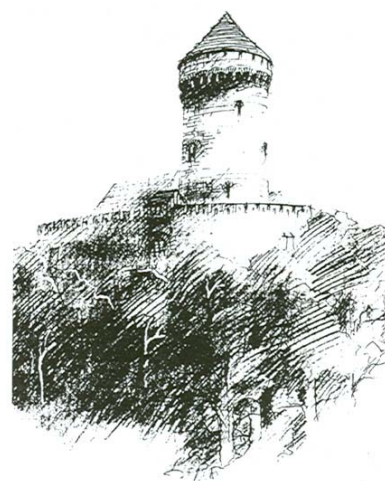
Najzapadnija je utvrda Dolac koja je smještena iznad potoka Javornik i istoimenog sela. Neki ističu da su iznad tog potoka zapravo postojale dvije utvrde i da je osim utvrde Dolac, koju narod i danas naziva Turskim gradom, postojala još i utvrda Brestovac ili Oštri kamen od koje nije ništa sačuvano.

Za Dolac se može reći da se može svrstati među najmanje srednjovjekovne gradine na ovom području. Arheološka istraživanja pokazuju da je tu postojao život još u rimskim vremenima, a da je bio vrlo živ u srednjem vijeku. Međutim, Dolac se prvi put spominje 1525., i to u vlasništvu Deževića Cerničkih, iako neki prema načinu gradnje zaključuju da je građen mnogo prije – u 14. st.

Pošto su Turci zauzeli tu utvrdu pretvorili su je u vojnu postaju koja je branila prilaz Požeškoj kotlini. Nakon njihova odlaska utvrda je do danas

Tlocrt utvrde Dolac

Rekonstrukcija negdašnjeg izgleda utvrde Dolac (R. D. Devlić)

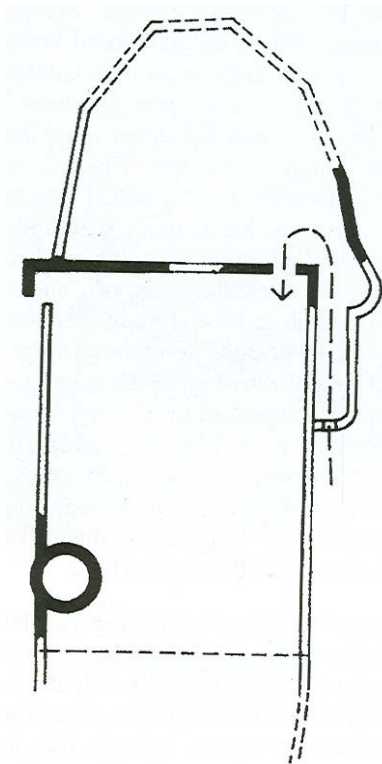
Inače na vrhu šumovita brežuljka, prema kojemu još vodi sačuvani put, nalazi se nešto bolje očuvana branič-kula i to samo njezina južna polovina. Donji je dio kule bio kružnog tlocrta, a gornji poligonalan i čini se osmerokutan. Djelomično je još preostao njezin južni dio te nešto zarušenih obrambenih zidova. Još se mogu

Ostaci kule i stambenog dijela utvrde Dolac

uočiti ostaci hrastova dovratnika na gornjem dijelu kule koji je okrenut prema dolini. To bi mogli biti ostaci turske dogradnje.

Utvrda Vrhovci ili Vrhovački grad smještena je na jednom od dominant-

Tlocrt utvrde Vrhovci

Pogled na ostatke utvrde Vrhovci

nih vrhova Požeške gore na nadmorskoj visini od 433 m. Nalazi se iznad sela Gradski Vrhovci, 6 km jugozapadno od Požege. Za lijepa vremena s kule se moglo gledati u Bosnu sve do planine Motajice, a na sjever sve do Kutjeva. Utvrda je zarasla u veliku šikaru i u odnosu na stanje koje je početkom 20. st. zatekao Gj. Szabo

čini se da danas ima znatno manje zida. Inače njezin tlocrt odgovara stanju zatečenom na terenu, ali sve je građeno od kamena lomljenca i nema nikakvih klesanih detalja. Inače utvrda ima pravokutan tlocrt i poligonalno podgrađe. Kula je kružnog tlocrta što bi podsjećalo na kasnu romaniku i ranu gotiku, ali se čini da je utvrda građena mnogo poslije. Povijesnih podataka gotovo da i nema, a prvi je spomen vezan uz 1444. kada se ta utvrda spominje kao zaštitnica Požege. Odmah nakon osvajanja Požeške kotline Turci su u nju smjestili svoju posadu. Popisivači Slavonije poslije oslobođenja od Turaka utvrdu opisuju 1702. kao napuštenu i razvaljenu gradinu.

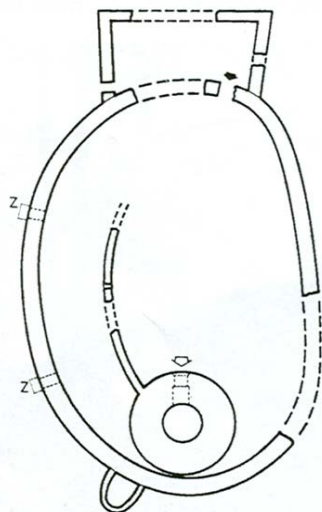
Uz utvrdu Vrhovci vezana je jedna povijesna činjenica koja u manjim

razmjerima podsjeća na Sigetsku bitku. Zapovjednik utvrde Ismail-beg pozvao je 1596. franjevačkog provincijala iz Požege fra Grgura Marasovića koji je došao u pratnji prijatelja Vida Kovačevića. Nakon begova izrugivanja s fratrom, Kovačević ga je u svađi ubio. Sluge su se priklonile posjetiteljima i pomogle u svladava-

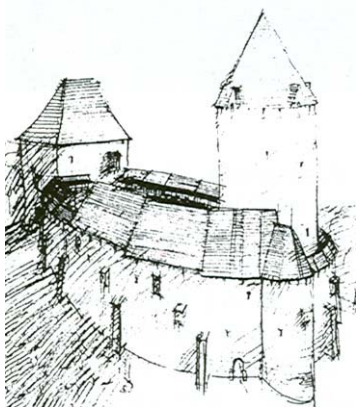
nju vojnika. No jedan je ipak pobjegao paši u Požegu i njegov je sin smjesta opkolio utvrdu te ju opsjedao 15 dana. No trojica su se branitelja tijekom noći uspjela provući u zapovjednički šator, zagušiti zapovjednika te njegovu glavu istaknuti na utvrdi. Računali su da će im panika koja će zavladati omogućiti bijeg. Međutim paša je iz Požege pristigao sa 400 vojnika i započeo s jurišima. Malobrojni su branitelji na čelu s Vidom Kovačevićem izašli iz utvrde i krenuli u napad. Navodno je dok su svi branitelji svladani pobijeno 300 Turaka, među njima i sam paša. Bilo kako bilo ali ova je junačka epizoda snažno odjeknula u ondašnjoj porobljenoj Slavoniji koja se baš pripremala za konačno oslobođenje.

Ostaci palasa u viškovačkoj utvrdi

Tlocrt utvrde Viškovcu

Rekonstrukcija negdašnjeg izgleda utvrde Viškovci (R. D. Devlić)

Južno od Srednjeg Sela i Viškovaca na cesti Požega – Pleternica nalaze se ostaci velike utvrde na strmom i viskom (364 m n. v.) brijegu. Utvrda je prirodno dobro branjena pa joj je bio potreban jarak samo s južne strane. Ta velika utvrda ima ovalan tlocrt koji je produžen u smjeru sjever-jug, a masivna je kula (3 m debljine) prislonjena uz južni obrambeni zid. Visoka je kula dosta sačuvana, gotovo do visine od 20 m, a samo je na gornjem dijelu otpala vanjska kamena obloga. Palas i stambeni trakt nalazili su se na zapadnom dijelu. Orambeni je zid inače dosta sačuvan, a sve je građeno od lokalnog kamena lomljenca. Čini se da je u kasnijoj fazi utvrde sa sjeverne strane prigradna pravokutna kula koja na prvom katu ima prozore s nišama.

Utvrd je jedna od najbolje očuvanih u požeškom kraju zbog dobrog kamena i solidne gradnje, ali i činjenice što se nalazi izvan glavnih putova pa se ni Turci nisu njome koristili. Način građenja zidova podsjeća na one koji se susreću kod najstarijih romaničkih građevina, poput Okića ili Staroga grada pokraj Orahovice.

O ovoj velikoj utvrdi ima vrlo malo podataka. Tek se zna da se 1400. spominje kao vlasništvo plemića Vrbovskih, čije je sjedište bilo u Požeškim Sesvetama, ali o tome kada je nastala i zašto je napuštena zaista se ništa ne zna.

U ovom prvom dijelu prikaza požeških utvrda valjalo bi svakako spomenuti benediktinsku opatiju Rudinu koja je smještena zapadno od Požege, kod sela Čečavac na rubu kotline. Za tu se utvrđenu opatiju znalo i prije, ali je njezin kameni materijal bio potpuno raznesen. No već su prva temeljita istraživanja u drugoj polovici prošlog stoljeća rezultirala velikim otkrićima, a kamene su konzole sa skulpturama izložene u Parizu svih zadivile. Iskopine su posvjedočile postojanje ranosrednjovjekovne arhitekture iz 12. st., koja ravnopravno koegzistira s onodobnim stvaralaštvom u Zapadnoj Europi. U međuvremenu su nastavljeni istraživanja i otkriveni su temelji romaničke crkve Sv. Mihaela, a arheološka se iskaopnja i dalje nastavlja.

Postojanje tako stare opatije na rubu plodne doline vjerojatno baca i dru-

gačiju sliku na starost požeških utvrdi, posebno one u Požegi koja zaista ima neobičnu povijesnu sudbinu. Bila je između ostalog sjedište hrvatsko-ugarskih kraljica i slavni turskih junaka. Nesretna odluka da se ona potpuno sruši donesena je davno, a vjerojatno se nije mogla ni spriječiti. Tek pokušaj da se na njezinu prostoru uredi šetalište nije se pokazao naročito uspješnim. Uvjerili smo se to i za nedavnog posjeta jer se vegetacija uopće ne uređuje, a neuredan gustiš teško da može ikoga posebno privlačiti.

Za posjeta ostalim požeškim utvrdama ustanovili smo da su im svi pri-

lazi lijepo markirani, štoviše svaka je utvrda opremljena i prikladnom pločom s osnovnim podacima. U mukotrpnim lutanjima i traženjima zapuštenih ostataka nigdje nismo naišli na takav primjer. Iako su utvrde prilično zapuštene to ipak svjedoči o određenoj brizi i pokušaju čuvanja barem spomena za generacije koje dolaze. Možda iz takvog pristupa jednom iznikne i prava briga i čuvanje.

No za kraj treba reći nešto o impresivnim ostacima zdanja u Kaptolu. Ta srednjovjekovna slavonska grunтовница, građena uglavnom od opeke, još je zaista dobro očuvana, a vidljivi

vi su i pokušaji njezine obnove. Međutim tempom kojim se sada obnavlja to atraktivno zdanje sve bi se moglo obnavljati desetljećima, a možda i stoljećima. A nije riječ o nekoj zabavnoj šumskoj utvrđi, već tvrđavi usred lijepog naselja usred najpoznatijega vinorodnog kraja koji sve više privlači brojne turiste.

Branko Nadilo